

Тема 4. Функції політичних партій та їх діяльність

У політичній системі будь-якого суспільства партії як інститут цієї системи виконують певні, притаманні їм функції. Р.К.Мертон пропонує розрізняти:

- *Виражені функції* – об’єктивні наслідки, що сприяють пристосуванню чи адаптації системи і яких бажають чи прагнуть усі її члени (*створення громадської думки, відбір політичних діячів, опікування обранців тощо*).
- *Приховані функції* – відповідно ті, яких не розуміють і яких не бажають (*суспільна функція босизму у США, трибунна функція ФКП, функція політичної зміни тощо*).

Залежно від критеріїв та мети науковці пропонують розрізняти від двох до десяти і більше функцій.

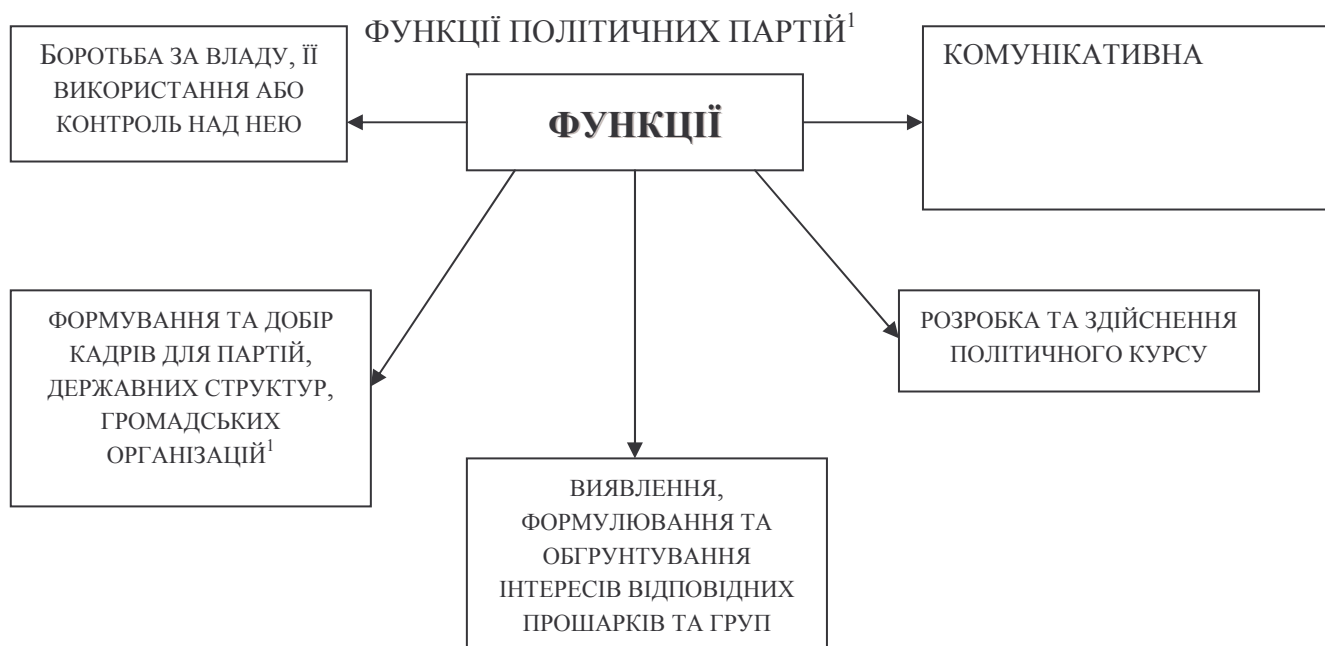

Рис. 2. ФУНКЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

1. **Представництво інтересів.** Серед багатьох функцій партій не останнє місце займають *представницькі та соціалізуючі функції*. Вони полягають у тому, що партії акумулюють суспільні інтереси певних груп, підводять їх під ту чи іншу ідеологічну концепцію і захищають (хоча не

¹ Див.: Політологія у схемах, таблицях, визначеннях. – К., 2001.

завжди й послідовно) на державному рівні. Отже, партії відіграють роль провідника, посередника між існуючими в суспільстві різноманітними групами інтересів і урядовими структурами, між громадянським суспільством і державою. Саме через партійні механізми нові „групи інтересів” залучаються до політичної боротьби, вчаться досягати своїх цілей політичними методами з використанням взаємних поступок і компромісів. Партії трансформують інтереси, потреби і вимоги певних соціальних прошарків у системні, зручні для оперування пакети пропозицій.

2. Розробка політики та здійснення політичного курсу. Партії виробляють програму політичних дій і намагаються її впровадити в життя через своїх людей, з яких вони формують уряд у разі перемоги на виборах. Працюючи з населенням на місцях, партії коригують свої програми, відповідно до народних думок і прагнень, доводять інформацію до уряду і, таким чином, є ланкою зворотного зв'язку між громадянами й урядом.

Особливість політичної влади і її відміна від державної в тому, що політична влада – це домінування або прагнення до домінування інтересів одних верств над усіма іншими. Головним предметом політичної боротьби партій є вплив на здійснення державної влади, її влаштування, зрештою, сама державна влада. Завоювавши державні позиції, право й можливість виконувати державні функції, партія впродовж певного часу може реалізовувати загальнодержавний інтерес. Проте при цьому вона залишається партією і не може ототожнюватися з державою.

Державна влада має свої особливості: усезагальність; обов'язковість настанов, аж до примушування; суверенність; територіальна організація; межа повноважень – державний кордон і громадянське суспільство; альтернатива – безвладдя; законотворчість; мета – суспільні справи.

Ознаки політичної влади: корпоративна частковість; морально-ідеологічна імперативність; влада впливу; регламентованість конституцією й законами; можливість регіонального або міжнародного поширення впливу; межа повноважень – сфера впливу іншої партії, політичної сили;

альтернатива – влада іншої ідеї, опозиція; суб'єктивна доцільність; мета – перемога „наших”.

Здійснюючи державну владу політична партія зводить до закону, тобто до рангу державних (загальнообов'язкових і неухильних) повеління суспільної групи, що перемогла у боротьбі за державну владу, у „конкурсі” партійних програм, яким є вибори. У демократичних суспільствах тривалість перебування партії у керма державної влади визначається тим, наскільки вона змогла здолати обмеженість свого партійно-політичного горизонту.

Змішування й підміна державного і політичного начал у суспільно-політичній практиці призводить до переважання боротьби там, де належить творити співпрацю, до підміни управлінської компетентності, діловитості й толерантності політичною конкуренцією. Політичні партії беруть участь у формуванні й функціонуванні органів влади, однак самі не стають органами держави (в цьому проявляється їх суспільний характер).

3. Комунікативна функція. Політична партія – це спосіб зв'язку населення з державою, посередник між ними. Західні науковці особливо наголошують на цій функції, зазначаючи, що саме політичні партії значною мірою забезпечують необхідний зв'язок між тими, хто здійснює політичне керівництво, та тими, на кого воно поширюється, тобто практично на всіх інших громадян. Партія, таким чином, виконує роль каналу вираження та формування ідей, цілей, завдань тощо, який спрямований як вгору – до вершини владної піраміди у державі так і вниз – до найнижчих соціальних верств, та є визначальним для політичного управління у суспільстві. Партія у конкурентних партійних системах функціонує як засіб для вираження і поширення інформації, освіти, впливу на громадську думку. В однопартійних системах, де існує тільки правляча партія, потік політичної комунікації спрямований переважно донизу.

4. Формування і добір політичних еліт. Партії служать головним механізмом у комплектуванні та поповненні еліт, через який кандидати на політичні посади готуються і відбираються на усіх рівнях партійної піраміди

та через який, зокрема, обирається національне (державне) керівництво. Відбір кандидатів усередині партій часто є більш вагомим етапом, ніж подальші регіональні, або загальнонаціональні вибори. Крім того, за допомогою партій відбувається політична соціалізація їхніх членів і прихильників, виховання та ідентифікація їх у певному політико-ідеологічному руслі. Часто передача цих соціальних цінностей та політичних уподобань здійснюється з покоління у покоління. Наприклад, у Великобританії та США значна частина виборчих округів протягом більш ніж століття зберігає свою прихильність до кандидатів однієї й тієї ж політичної партії.

Для ефективної праці, ефективної повсякденної діяльності політичні лідери повинні бути компетентними знавцями своєї справи. У чому ж заключається поняття „*політична компетенція*”? З одного боку, політична компетенція, що розуміється як єдність знань і умінь, дозволяє політичним підприємцям завоювати довіру невігласів, за висловом Д.Гаксі. Але вона розподіляється неоднаково в суспільстві. Професійно політикою займаються переважно функціонери (міністри, депутати, мери), які належать до найбагатших верств суспільства як за своїм матеріальним становищем, так і за культурним рівнем. Люди менш матеріально забезпечені і з нижчим культурним рівнем, не допускаються до управління і керівництва політичним полем.

З другого боку, конкуренція, що протиставляє одна одній різні політичні партії є швидше змаганням соціальним, а ніж ідеологічним. Політичне поле відтворює те, що П.Бурдье називає головним конфліктом, в якому представникам матеріально забезпечених панівних класів протистоять претенденти, що мають переважно культурний капітал.

*В усіх плюралістичних демократіях спостерігається формування єдиного **політичного поля** діяльності, що охоплює виборців, політичні партії, групи інтересу, інтегрує їх за певними правилами і логікою.*

Макс Вебер був одним із перших соціологів, який вказав на зміну політичних підприємств у сучасну епоху, що викликана внутрішньою диференціацією в державі і стимулюється встановленням парламентських режимів та появою мирної і легальної конкуренції за завоювання влади.

М.Вебер вважав, що сфера політичної діяльності стає дійсно автономною з того часу, як уряд непрофесіоналів поступається місцем урядові професіоналів. Політика, таким чином, стає оплачуваним ремеслом, люди, які жили політикою, живуть тепер з політики. Принцип матеріального утримання депутатів і сенаторів, визначення депутатства як своєї адміністративної кар'єри, державне фінансування виборчих кампаній – все це ілюструє визнання суспільством професійного статусу депутата.

Удосконалюючи думки М.Вебера, французькі політологи Д.Гаксі, М.Оферле, Б.Лакруа, вводять у термінологію політичної діяльності метафори та терміни, властиві економічній галузі. *Поле політичної діяльності стає еквівалентним поняттю ринок:*

- ⇒ Політичні партії асимілюються з поняттям підприємств;
- ⇒ Підприємці обмінюються специфічними товарами (більш-менш абстрактними програмами, обіцянками);
- ⇒ Специфічними грошима є голоси виборців, вступ до партії, пожертви;
- ⇒ Все це з метою завоювати і за можливості накопичити політичний капітал: депутатські мандати, відповідальні політичні посади, посади на державній службі.

Поле політичної діяльності не уникає процесу концентрації, характерного для сучасного капіталізму;

- Прагне до заміни конкурентної структури (наявність великої кількості політичних підприємств, або багатопартійність) на олігополітичну структуру (меншість політичних підприємств, або біпартизм).
- Великі підприємці без вагань організують коаліції, утворюють картелі, щоб зберегти своє панівне становище і не допустити на політичний ринок інших підприємців (наприклад, Великобританія);

- Дрібні підприємці викривають прихильницьку монополію і вимагають законодавчих заходів, які б гарантували їх права (наприклад, у Франції Національний Фронт послідовно засуджує привілеї групи чотирьох і настійливо вимагає повернення до системи пропорційних виборів).

Отже, поле політичної діяльності функціонує відповідно до закономірностей, у більшості випадків аналогічних закономірностям поля економічної діяльності. Наприклад, кожен політичний підприємець розробляє стратегію, маючи на увазі розширення свого ринку збуту і, таким чином, максимальне збільшення своїх шансів на збереження влади або на її захоплення.

У рамках ліберальної демократії вибори відіграють роль, аналогічну ролі ринку. Вони оцінюють у певні проміжки часу, ціну і якість конкуруючих товарів. Вибори визначають відповідні частини ринку для різних політичних підприємств. Результати виборів сповіщають таким чином, тим хто програє, про недоліки їхньої продукції.

У формуванні демократичного суспільства та становленні дієздатної і стабільної держави важлива роль відводиться публічним виборам, що є способом формування органів влади та управління через волевиявлення громадян згідно з певними правилами, встановленими конституцією або законодавчими актами.

У сучасних демократичних умовах **вибори** є: основним механізмом легітимного формування державних органів влади; головною формою вияву народного суверенітету та проявом політичної суб'єктності народу як єдиного виразника інтересів суспільства в органах влади; основною формою реальної участі громадян у політичному житті, впливу на політичний курс держави. Вибори також виконують ряд важливих функцій. **Конструктивна функція:** створення представницьких органів влади та управління; послаблення соціальної напруги, досягнення суспільного консенсусу. **Програмна функція:** оголошення партійних програм та їх конкуренція; формування державної програми на засадах програми партії (блоку партій),

що перемогла на виборах. **Контрольна функція:** створення представницьких органів, що контролюють діяльність уряду та виконавчих структур; затвердження виборів як важливого інституту відбору і контролю. **Артикуляційна функція:** об'єднання інтересів різних соціальних груп населення у виборчих процесах; визначення можливих напрямів та реальні умови реалізації різновекторних інтересів населення. **Інтеграційна функція:** об'єднання більшості громадян навколо тих політичних програм, на підставі яких розробляється державна політика та платформа діяльності уряду; об'єднання зусиль населення значно підвищує ефективність діяльності окремих лідерів та урядових структур. **Комунікативна функція:** налагодження безпосередніх контактів між громадянами та кандидатом і зворотного зв'язку між громадянами та владою, в ході якого коригуються й уточнюються виборчі платформи. **Генеративна функція:** формування політичних еліт; стимулювання змін, прискорення соціальних процесів у напрямі прогресу або регресу.

У демократичних країнах вибори здійснюються на основі прямого загального голосування всіх громадян, за винятком осіб, позбавлених права голосу згідно з чинним законодавством. У міжнародному виборчому праві існує кілька загальновизнаних принципів, згідно з якими проводяться сучасні вибори: **рівності та таємного голосування, принцип всезагальності є фундаментальним.** Вибори можуть бути прямими і непрямими, як, наприклад, обирають Президента США. *Будь які обмеження означають виключення певних груп громадян з участі у виборах з економічних, політичних чи соціальних причин і називаються цензами.*

Механізм голосування та розподіл депутатських мандатів залежить від типу виборчої системи, що визначає характер процедури виборів, співвідношення політичних сил у парламенті, ступінь впливу на формування уряду. У кожній країні виборча система визначена законодавством, що деталізує основні положення, зафіксовані в конституції. У законодавстві

відображені положення про порядок висунення кандидатів, вимоги до них, процедуру голосування й підрахунок голосів, джерела фінансування тощо.

На відміну від багатьох країн світу, структура виборчої системи України не виписана в Конституції. У ній зазначені тільки загальні умови виборчого процесу (ст.76, 77). Україна дотримується стандартів проведення виборів, визначених відповідними ратифікованими міжнародними угодами, зокрема підсумковим документом Копенгагенської конференції.

Існують різні типи виборчих систем відповідно до правил, за якими встановлюються результати виборів; форми висунення кандидатів та способу голосування; типу виборчого списку та способу його заповнення.

Мажоритарна система. Переможцем визначається кандидат, який набрав 50% +1 голос виборців, що взяли участь у голосуванні, чи від облікового складу виборців (система абсолютної більшості – Франція, Білорусія, Еквадор), або ж кандидат, що набрав голосів більше, ніж кожен з його опонентів (система відносної більшості – Австралія, Австрія, ФРН, США, Великобританія). Особливості мажоритарної системи: голосування може відбуватися в одномандатних округах, у межах яких обирається по одному представнику, чи багатомандатних, де обирається декілька представників; округи визначаються з приблизно однаковою кількістю виборців; межі округів часто збігаються з межами адміністративно-територіальних одиниць; голосування відбувається за конкретні персоналії. Альтернативне або пільгове голосування – виборці голосують за одного кандидата, відзначаючи позитивні якості іншого. Повторні вибори в такому разі не проводяться.

Пропорційна система. Передбачає голосування за партійними списками, розподіл депутатських мандатів здійснюється пропорційно кількості голосів, отриманих партією на виборах. При цьому встановлюється бар'єр, що необхідно подолати партії, щоб бути представленою у законодавчому органі (4-6%). Особливості пропорційної системи: виборчі округи є багатомандатними, виборці голосують за політичні партії в

масштабах усієї країни; у невеликих мононаціональних державах може існувати єдиний загальнонаціональний виборчий округ, в інших випадках межі округів збігаються з межами адміністративно-територіального поділу; установлюється відсотковий бар'єр, щоб відтіснити маловпливові партії і забезпечити політичну структурованість парламенту; місця в окрузі розподіляються пропорційно кількості поданих за партію голосів виборців. Існують такі моделі пропорційного представництва: повне пропорційне представництво – за умови, що існує єдиний виборчий округ, що включає всю територію країни (Нідерланди, Ізраїль, Парагвай, Молдова, Словенія); обмежене пропорційне представництво – за умови, що вибори відбуваються в декількох багатомандатних округах, на рівні яких розподіляються місця. Розподіл депутатських мандатів відбувається в два етапи: на першому визначаються виборчі квоти, а на другому відбувається розподіл зайвих голосів і незаповнених місць (Польща, Чехія, Португалія, Австрія, Швеція, Іспанія, Фінляндія, Італія). Існують три типи обрання кандидатів від партії: закритий партійний бюлетень (список контролює виключно партія), пільгові списки (виборці у межах списку самі визначають послідовність проходження кандидатів від партії до парламенту), роздільне голосування (виборці можуть вибирати кандидатів із різних партійних списків).

Змішана виборча система. Формування представницьких органів державної влади відбувається з використанням деяких (відмінних у різних національних законодавствах) елементів мажоритарної і пропорційної виборчих систем. Її особливості: голосування відбувається в одномандатних виборчих округах, у частині, що обирається за мажоритарною системою, та багатомандатних – у частині, що обирається за пропорційною системою. Існує декілька різновидів змішаних систем: структурні змішані – різні палати парламенту обираються за різними системами, одна на пропорційній основі, друга – на мажоритарній (ФРН, Росія, Угорщина, Італія); лінійні змішані – одна частина парламенту обирається за мажоритарною, інша – за пропорційною системою (Україна); подвійного голосування – є можливість

для виборця по-різному проголосувати за списком партії і окремо за кандидата.

Передвиборні кампанії, пропагандистська робота, інші напрями діяльності потребують значних фінансових видатків. До постійних джерел фінансування політичних партій належать членські внески, пожертви, внески від промислових корпорацій, профспілок, прибутки від власної підприємницької діяльності. Спонсори мають на меті вплинути на загальну партійну політику і, у разі, якщо партія прийде до влади, то лобіюватиме прийняття певних законопроектів та державних рішень на їх користь. У багатьох країнах існує фінансова допомога партіям з боку держави (Франція, ФРН, Ізраїль). Постійне зростання значення державного фінансування партій – головна сучасна тенденція системи фінансування політичних партій. Але це певним чином ставить під питання незалежність партій, оскільки фінансування означає і певний контроль над видатками.

У парламенті політична партія, що здобула певну кількість мандатів утворює відповідну фракцію. **Під фракцією слід розуміти об'єднання депутатів від однієї або кількох партій, які домагаються близьких політичних цілей, але не є конкуруючими партіями.** Між партією та фракцією існує тісний зв'язок, що простежується включно до уряду за умов, що партія є правлячою. Зв'язок між партією і фракцією забезпечується у різні способи: партія затверджує керівника парламентської фракції; періодично заслуховується інформація про діяльність фракції; спільно затверджуються кандидатури на посаду міністра, керівника уряду тощо.

Оскільки реалізація політичних цілей можлива лише через діяльність депутатів фракції, то постає проблема створення механізму впливу на депутата. Це можливо через фракційну дисципліну. Можливий варіант виключення із фракції або партії депутата, який не виконує рішення фракційної більшості. Прецедент виключення або виходу із фракції чи навіть партії є рідкісним для країн парламентської демократії (Німеччина). Що

стосується держав посткомуністичного світу, то фракція є набагато динамічнішою через постійні структурні зміни у самому парламенті.

Одночасно з усвідомленням сутності і значення політичних партій у суспільному житті науковці поставили питання про негативні аспекти їх діяльності. Найбільш ґрунтовний критичний аналіз було здійснено у працях М.Острогорського, Р.Міхельса, М.Дюверже. **Головними критичними застереженнями** дослідники вважають такі:

- політичні партії через інтенсивність політичного життя, складність зворотного зв'язку із членами партії з кожного актуального питання фактично не виражають думку певної суспільної групи, а створюють її і доводять до членів партії і громадськості;
- сприяють виробленню однотипного мислення, що призводить до втрати політичної індивідуальності і росту політичної апатії населення;
- значний вплив, що концентрують в своїх руках впливові партії здатний частково або навіть суттєво відтіснити парламент на другий план; постійною боротьбою за владу проти своїх опонентів політичні партії сприяють загостренню протиріч у суспільстві.

Наведені критичні застереження дають нам можливість повніше з'ясувати сутність і значення партії, але не піддають сумніву необхідність подальшого існування політичних партій у сучасному суспільстві. Передчасними є висновки про „кінець” партій і втрату ними своєї ролі. Партії забезпечують політичну структурованість представницьких органів влади, виокремлення в їх межах правлячої сили та опозиції, створюють можливості для цивілізованого ведення опозиційної діяльності і для співпраці працівників різних суспільно-політичних сил в органах влади.

Запитання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте функції політичних партій?
2. Чим відрізняється влада політична від державної?

3. Що таке політична компетенція?
4. На яких принципах базуються вибори?
5. Які Ви знаєте виборчі системи? В чому полягають їх особливості?
6. Які існують джерела фінансування політичних партій? Їх особливості?
7. Які недоліки можна виділити в діяльності політичних партій?

Література:

1. Білоус А.О. Політико-правові системи. Світ і Україна. – К., 1997.
2. Білоус А.О. Політичні об'єднання України. – К.: "Україна", 1993. – 108 с.
3. Бодуен Ж. Вступ до політології. – К.: Основи, 1995. – 174 с.
4. Вайз Ч., Кислий П. Становлення парламентаризму в Україні: На тлі світового досвіду. – К.: Абрис, 2000. – 414 с.
5. Гонюкова Л. Політичні партії в системі парламентсько-президентської республіки/ Політична реформа – гарантія демократичного розвитку українського суспільства: Наук.-метод. матеріали на допомогу лекторам/ За заг. ред В.І.Лугового, В.М.Князева. – К.: Вид-во УАДУ, 2003. – С.89-104.
6. Грищенко В., Лісничий В. Сучасний виборчий PR: Навч.посібник. – Сєверодонецьк: Вид. Дім "Єврика", 2001. – 480 с.
7. Дюверже М. Политические партии. М.: Академический проект, 2000. – 558 с.
8. Кречмер Г. Фракції, партії в парламенті. – К.:Заповіт, 1999. – 300с.
9. Основи політичної науки: Курс лекцій за ред. Б.Кухти. Ч.2: Політичні процеси, системи та інститути / Кухта Б., А.Романюк, Л.Старенька та ін. – Львів: Кальварія, 1997. – 336 с.
10. Політичні партії України/За ред. проф. В.М.Якушика. – К: Кобза, 1996. – 142 с.
11. Політологія у схемах, таблицях, визначеннях: навч. посібник для студентів вузів / І.С.Дзюбо та ін. – К.: Вид-во Європейського у-ту, 2001. – 178 с.
12. Політологія. В 2-х кн. / За ред. А.Колодій та ін. – К.: Ельга-Н, Ніка-Центр, 200. – 584 с.
13. Політологія: Підручник / І.С.Дзюбо, К.М.Лемківський, В.П.Андрущенко та ін. – 2-ге вид., випр. і допов. – К.: Вища шк., 2001. – 415 с.
14. Політологія: Підручник для вищих навчальних закладів / За заг. Ред. Ю.І.Кулагіна, В.І.Полу різа. – К.: Альтерпрес, 2002. – 612 с.
15. Сартрі Д. Порівняльна конституційна інженерія: Дослідж. структур, мотивів і результатів. – К.: АртЕк, 2001. – 244 с.
16. Складові демократії. – К.: Либідь, 1993. – 160 с.
17. Шик Цеє. Так работает немецкий Бундестаг.
18. Янг Л. Федеративні системи. – К.: „Ай Бі”, 2002. – 96 с.

Тема 5. Партії та суспільно-політичні об'єднання і рухи – взаємозв'язок і відмінність

Невід'ємною складовою будь-якого демократичного суспільства є різноманітні об'єднання громадян. **Соціально-політичне призначення громадських об'єднань полягає в тому, що вони допомагають людям у розв'язанні проблем повсякденного життя, відкривають широкі можливості для виявлення суспільно-політичної ініціативи, здійснення функцій самоврядування.**

Паралельно з розвитком політичних партій відбувалося осмислення сутності громадських об'єднань, їх місця і ролі в суспільстві. Починаючи з середньовіччя, мислителі намагалися розрізнати державу і суспільство. Уже в XVIII ст. Ш.Монтеск'є розглядає їх як окремі феномени. На початку XIX ст. цей підхід розвинув І.Кант і втілює у концепцію громадянського суспільства, що характеризується правовим статусом і свободою. Дещо відрізняється підхід К.Маркса до вивчення ролі і місця громадських об'єднань. За його вченням політичні відносини у державі виступають як суспільні, оскільки держава є похідною від суспільства. Відповідно й виникнення громадських об'єднань – процес об'єктивний, закономірний, зумовлений потребою людей у колективній творчості розвитку ініціативи, здібностей. На його думку, лише через об'єднання індивід досягає особистої свободи.

Досліджуючи **причини об'єднання** людей у різноманітні спілки ряд західних соціологів висувають на перший план *біологічні та психологічні*, підкреслюючи *роль інстинкту самозбереження*. Не менш популярні інші аргументи: *інстинктивна потреба у спілкуванні, прагнення до самоствердження*. Американський соціолог П.Плау виділив *раціональне прагнення людини до певних вигод*, досягнення яких можливе за умови соціальної взаємодії і суперництва.

Громадські організації – це масові об'єднання громадян, що виникають за їх ініціативою для реалізації довгострокових цілей, мають свій статут і характеризуються чіткою структурою.

Громадські організації і рухи, виходячи із специфіки їх діяльності, слід розглядати диференційовано.

Найбільш поширеними різновидами громадських організацій у сучасному світі є: профспілки; організації інвалідів; ветеранські; жіночі; молодіжні; дитячі організації; наукові; технічні; культурно-просвітницькі; фізкультурно-спортивні та інші добровільні товариства, творчі спілки, різноманітні земляцтва, фонди, асоціації тощо. *Характерна ознака їх -*

документальне оформлення мети і завдань, організаційно-структурне забезпечення, що, власне і відрізняє їх від громадських рухів.

Громадські рухи також мають масовий характер і створюються з певною метою. Однак, це структурно не оформлені масові об'єднання громадян і організації різних соціально-політичних орієнтацій, діяльність яких, як правило, має тимчасовий характер і найчастіше спрямована на виконання певних тактичних завдань, після чого вони або розпадаються, або консолідуються в нові політичні партії чи громадські організації.

Е.Гіденс виділяв 4 типи суспільно-політичних рухів:

1. Трансформативний – спрямований на радикальні зміни в суспільстві;
2. Реформаторський – спрямований на зміну лише окремих сторін існуючого суспільного порядку;
3. Порятунку – метою руху є звільнення людей від таких життєвих шляхів, що розцінюються як гріховні (релігійні рухи);
4. Альтернативний – спрямований на усунення окремих специфічних негативних рис людей.

Основним різновидом громадських рухів нині є: *політичні рухи* (Народний рух на початковому етапі); *демократичні* (захист прав людини, антифашистські, антидиктаторські; антидискримінаційні); *соціальні „локальні” рухи, так звані „нові соціальні рухи”* (антивоєнний, екологічний, гендерний). Одні з названих рухів висувають вузькі завдання - інші, загальнонаціональні, або загальнолюдські. В цілому такі рухи шукають і часто знаходять нові форми взаємовідносин громадян з державою.

Суттєвою причиною піднесення ролі громадських рухів у соціально-політичному житті й у політичній системі суспільства є неспроможність традиційних партійно-політичних інституцій своєчасно помітити і оцінити нові реалії, пов'язані з можливостями участі населення у здійсненні демократичних перетворень.

Аналізуючи виникнення і розвиток громадських рухів, Є.Вятр розрізняє 5 основних стадій їхнього становлення:

- 1) створення передумов руху;
- 2) висловлення прагнень;
- 3) агітація;
- 4) розвинена політична діяльність;
- 5) згасання.

Держава безпосередньо не втручається в діяльність рухів, а лише регулює її відповідно до чинного законодавства. Рухи не наділені владними повноваженнями, не ставлять за мету оволодіти владою. **Відмінність їх від усіх інших угруповань пов'язана з особливостями функціонування: виникнення за ініціативою знизу, фактична єдність, забезпечення інтересів своїх членів та прихильників, не традиційність та принципами діяльності: добровільність, поєднання особистих і суспільних інтересів, самоврядування, рівноправність, законність, гласність.** Отже, за своєю природою і характером діяльності громадські рухи є неполітичними організаціями. Однак їх діяльність почасти набуває політичного характеру, об'єднуючи людей, що входять до спектру політичних сил. Вони є потенційною базою для виникнення на їх основі нових політичних партій.

Основні критерії відмінності рухів і партій:

1. *Ідеологічний.* Якщо партію можна визначити як певну ідеологічну спільноту, програма діяльності якої базується на відповідній ідеології, то для громадсько-політичних рухів подібна ідентифікація не обов'язкова.
2. *Мета або спрямованість.* Програми політичних партій є багатоцільовим відображенням соціально-політичних доктрин, то рухи зорієнтовані на досягнення окремої, чітко окресленої, конкретної мети, що за певних умов може трансформуватися у загальнолюдську.
3. *Ставлення до влади.* Громадсько-політичні рухи не ставлять мети завоювання державної влади, що є характерним для політичних партій.

Рухи ніякими своїми структурами не входять до державних інститутів, будучи частиною політичної системи суспільства.

4. *Організація*. На відміну від політичних партій рухи не мають постійних довгочасних організаційних структур. Рухи можуть об'єднувати людей різної партійної належності для досягнення певної політичної мети.

Існують різні критерії щодо типології громадських об'єднань:

- 1) за родом діяльності – конструктивно орієнтовані, пізнавальні, опозиційні, аматорські, національні;
- 2) за поставленими цілями – соціально-вартісні й асоціальні, політизовані й не політизовані;
- 3) за інтересами - економічні, професійні;
- 4) за правовим статусом – легальні й нелегальні;
- 5) за соціально-класовими ознаками – робітничий рух, фермерський;
- 6) за рівнем масовості й ступенем впливу - профспілки, антивоєнний і феміністський рухи, або фермерський рух у США чи англійських докерів;
- 7) за спонукальними мотивами виникнення – соціально усвідомлені (спілки ветеранів, кооператорів); вартісно-орієнтовані (зелені, „Чорнобиль”); традиціоналістські зумовлені (релігійні, національні);
- 8) за масштабами діяльності - міжнародні, державні, локальні;
- 9) за ставленням до існуючого ладу - консервативні, реформістські, революційні, контрреволюційні;
- 10) за ступенем і формою організації – стихійні й організовані, слабо і високо організовані;

Усі *функції*, що виконують громадські організації і рухи у суспільстві можна поділити на 2 основні групи:

1. Щодо забезпечення захисту інтересів своїх членів (захисна і допомогова);
2. Щодо системи влади в державі, розвитку суспільства в цілому (опозиційна і творча – особливо значущі функції).

Діяльність громадських організацій є однією з найголовніших перешкод на шляху до надмірної державної централізації, важливим

чинником створення системи соціального управління „зверху-донизу” і навпаки.

Характерно, що саме на основі громадських організацій і рухів виникають і розвиваються в сучасній політиці так звані групи тиску. Не претендуючи на політичну владу, вони намагаються впливати на неї, зокрема на прийняття політичних рішень (інтегративна функція). **Групи тиску – це громадські об’єднання що прагнуть задоволення власних інтересів шляхом впливу на органи державної влади або політичні партії.** Засоби впливу – інформаційні (підготовку об’єктивної інформації для представників влади, відкрита і замаскована пропаганда через засоби масової інформації); створення при владних структурах консультативних груп з компетентних спеціалістів; таємний вплив (особисті зв’язки, шантаж); насильство і тероризм (політичного і ідеологічного характеру). Ж.-М.Денкен, французький політолог, запропонував 2 основних критерії типології груп тиску:

1. За природою відстоюваних інтересів (матеріальні інтереси; підприємницькі організації; комерційні і сільськогосподарські; групи за моральними інтересами; церкви; спеціалізовані політичні організації; політичні клуби).
2. За протилежністю приватних і публічних інтересів (підприємницькі - за моральними інтересами; політичні клуби – військові групи тощо).

Наявність груп тиску – явище неоднозначне. З одного боку їх діяльність розширює плюралізм – з іншого, посилює олігархічні і корпоративні тенденції.

Отже, громадські об’єднання - це своєрідна ланка між політичним і громадянським суспільством, між „низамми” і „верхами”. Саме в цьому полягає їх стабілізуюча, інтегративна роль у суспільстві (Конституція України ст. 36, 37).

Дослідження Р.Патнамом діяльності хорових гуртків та футбольних клубів в Італії довели, що активна участь населення у роботі громадських

об'єднань є основним чинником ефективності роботи урядових інституцій та росту економічного добробуту. *Ефективному врядуванню має передувати формування довіри між членами спільноти.*

Наявність громадських організацій є одним із показників демократизації суспільства. Так, в Угорщині в 1989 р. діяло 8 тис. громадських об'єднань, а в 1996 р. – уже 42 тис. У 1996 р. в Польщі діяло 40 тис. громадських організацій, а в Україні на той же час всього 5 тис. У 1998 р. в Німеччині нараховувалося близько 1 млн. громадських організацій. На сьогодні в Україні діє більше 30 тис. громадських організацій, а у США – біля 2 млн.

У середині ХХ ст. в усьому світі зростає усвідомленість необхідності підготовки молоді до виконання своїх обов'язків у зрілому віці. Зокрема, у США заохочується діяльність різноманітних молодіжних організацій. Особливий наголос робиться на тому, що обдаровані люди повинні вносити як найбільший вклад у розвиток суспільства і в покращення суспільного життя, будучи ще зовсім молодими. Здатність до управління і виконання обов'язків, що накладаються зростаючими соціально-економічними вимогами, має розвиватися і значною мірою посилюватися через керовану молодіжну діяльність.

Молодіжний рух – це один із компонентів суспільно-політичної системи, представлений певним чином організованими молодіжними (громадськими і політичними) силами, що усвідомлюють свою власну специфічність – особливості свого місця та ролі в суспільстві й своїх власних інтересів, здійснюють певну діяльність, спрямовану на реалізацію цих інтересів та ствердження своє специфічної і власної ролі в суспільстві.

Молодіжний рух, громадські об'єднання завжди були і є тими соціальними структурами у суспільстві, завдяки яким регулюються відносини молодіжної спільноти з державою, з її соціально-політичними

інституціями для створення найбільш сприятливих умов становлення і розвитку молоді як у її власних інтересах, так і всього суспільства.

Молодіжний рух в Україні має глибоке коріння і у своєму розвитку пройшов декілька етапів.

Прообразом українських молодіжних організацій можна назвати братства „спудеїв” XV-XVI ст. при навчальних закладах (Львів, Острог), „Допомогове товариство” при Києво-Могилянській академії. Але масовим молодіжний рух стає лише у XIX ст. Так, у 1816 р. у Перемишлі нелегально діяв гурток української молоді за впровадження у народних школах викладання рідною мовою. Кирило-Мефодіївське Товариство (1846 р.) також можна назвати молодіжним за його складом, членами якого головним чином були студенти. А уже у 80-х рр. XIX ст. були сформовані гуртки радикальної молоді „Молоді громади” не тільки у центральних, а й повітових містах (Лубни, Херсон, Бориспіль). Вони гуртувалися навколо ідеї української державності у період росту національної свідомості.

Історію українського молодіжного руху можна поділити на 4 періоди:

1. З початку виникнення XV-XVI ст. і до кінця XIX ст.
2. Початок XX ст. – середина 20-х рр. XX ст.
3. Середина 20-х рр. – середина 80-х рр. XX ст.
4. Середина 80-х рр. – до теперішнього часу.

Особливість першого періоду українського молодіжного руху полягає в тому, що ще рідко виконувалися соціальні замовлення молоді. Молодіжними ці організації можна назвати, головним чином тому, що вони склалися з молоді і студентів.

Для другого періоду названого руху притаманний, з одного боку, кількісний ріст молодіжних об'єднань (з 1899 по 1905 рр. серед студентів і молоді виникло більше 100 спілок, груп, комітетів), а з іншого, якісні зміни у формах діяльності: на порядок денний ці об'єднання все частіше виносили суто молодіжні проблеми. У Галичині в цей період почали діяти „Січ”(1900 р. – Кирило Трильовський) і Пласт (1911 р. – Петро Франко й Іван Чмола).

До організації „Січ” уперше була широко залучена сільська молодь, чого раніше не спостерігалось в громадському русі. Ця організація нараховувала до 60 тис. членів. Пласт відіграв значну роль у вихованні молоді і мав суттєвий вплив на подальший розвиток українського молодіжного руху. Саме ці дві організації стали одними з ініціаторів утворення в 1914 р. Українського легіону (Українських січових стрільців).

До середини 20-х рр. існували різноманітні напрями серед молодіжного руху, але в тоталітарній державі, якою був Радянський Союз, не міг існувати плюралізм у політичних поглядах молоді. Усі альтернативні організації, крім комсомолу були розігнані або знищені.

Третій період в історії молодіжного руху України характеризується тим, що на території Радянської України діяв лише комсомол, який виконував функції держави у молодіжному русі, саме молодіжної організації і молодіжної секції Комуністичної партії.

Окрему сторінку в історії українського молодіжного руху займають організації молоді, що діяли у діаспорі: Група української державницької молоді, Організація вищих класів українських гімназій, Союз української націоналістичної молоді, Пласт тощо. Серед їх функцій можна виділити допомогу, захисну, виховну, культурницьку, привернення уваги світової громадськості до проблем України та інші. По-різному проявляли себе молодіжні об’єднання у діаспорі, але вони зберегли та розвинули традиції українського молодіжного руху.

Відновлення молодіжного руху в сучасній Україні відбувалося у декілька етапів. З середини 80-х рр. і до 1989 р. – виникнення неформальних груп і об’єднань, як своєрідний протест проти формалізму у роботі комсомолу. З 1989 р. до 1991 р. – активний процес організаційного оформлення альтернативних молодіжних об’єднань (Українська студентська спілка, Студентське братство, Спілка української молоді, „Українська молодь – Христові” тощо). Комсомол поступово перетворюється з виховної на комерційно-громадську організацію.

Різноманітні молодіжні організації можна класифікувати за наступними критеріями:

1. Соціальна база (етнічні, расові організації, земляцтва, статеві групи, професійні);
2. Специфіка генези, організаційних принципів та структури молодіжного об'єднання (політичні партії, громадсько-політичні об'єднання, благодійні фонди, комерційні підприємства, банди, класові об'єднання);
3. Особливості системи функцій, здійснюваних молодіжним об'єднанням (за особливостями внутрішньої кадрової політики, предметні сфери діяльності тощо);
4. Місце молодіжного об'єднання у суспільстві (впливові, маловпливові, за засобами та методами діяльності);
5. Характер впливу молодіжного об'єднання на суспільні процеси (прогресивні, революційні, модерністські).

Політичні партії України у своїй діяльності приділяють безпосередню увагу проблемам формування молодіжної політики. Аналіз їх програмних документів, поточної документації та практичної діяльності свідчить про те, що більшість з них вважає роботу в молодіжному середовищі одним із пріоритетних та важливих завдань. О.Корнієвський окреслює *три головні тенденції у визначенні політичними партіями власних пріоритетів формування та реалізації молодіжної політики*, передусім, в аспекті визначення оптимальних шляхів, апробації та утвердження дієвих організаційних форм згуртування навколо себе молодіжної спільноти.

1. Створення при „дорослій” організації філій, секцій, фракцій, платформ, крила партії, що за своїм статутом є партійним структурним підрозділом, у своїй практичній діяльності чітко орієнтується на програмові ідеологічні засади, реалізацію партійних статутних цілей та задач, зберігаючи, водночас, свій автономний статус у вирішенні проблем внутрішнього життя організації. Цю тенденцію умовно можна віднести до „патронажно-клієнтних” об'єднань.

Життєздатність такого типу громадських об'єднань значною мірою залежить від особистісного фактору: молодіжного лідера і його сподвижників.

2. Орієнтація політичних партій на „полегшений варіант” поширення впливу на молодь, ініціювання творення та підтримка діяльності ідейно близьких молодіжних об'єднань, що не потребує додаткових фінансових витрат на утримання апарату молодіжних при партійних структур. За умовним визначенням це є формально позапартійні молодіжні громадські організації.

3. Молодь не повинна відокремлюватися від інших членів партії.

Усі зазначені тенденції обумовлені прагматичним вузькопартійним інтересом „дорослих” організацій до молоді, як до найбільш дієспроможного кадрового потенціалу. Молодь віком від 15 до 30 років складає приблизно 22% населення України.

Власне молодіжних партій дослідники виділяють три типи:

1. Об'єднання за спільними ідейно-політичними мотивами. Головна мета діяльності таких організацій – захист певного кола загальнонаціональних (національно-державних) інтересів, їх реалізація шляхом здобуття державної влади. До таких партій належать, наприклад, Соціал-національна партія України (1991 р).

2. Безпосередньо молодіжна організація, створена з метою політичного вираження та захисту інтересів молоді як специфічної соціальної групи, її політичного представництва у владних структурах. Така партія має ознаки лобістського молодіжного об'єднання (наприклад, Молодіжна партія Криму (1991 р.), Молодіжний парламент тощо).

3. Воєнізовані формування – групи тиску на діючі політико-владні структури. Подібні організації жорстко централізовані і ієрархізовані. (УНСО, 1991 р.).

На нинішньому етапі слід визнати, що молодіжний рух поки не склався, процес його формування ще не завершився. Найголовніші проблеми, з якими зіштовхуються молодіжні організації – це відсутність розгалужених

та міцних місцевих структур; брак яскравих особистостей, відсутність чітких політичних принципів та консолідуючих політичних ідей. Молодіжні організації початку 90-х рр. були малопотужними, маловпливовими і не чисельними. Їх об'єднувало відчуття інакшості від „дорослих” громадських і політичних організацій, спільна ідея, харизматичний, у межах організації, лідер. Характерною їх рисою було створення демократичним шляхом самими молодими людьми без участі політичних партій.

На початку 2000-х рр. молодь стала більш прагматичною. Все більше з'являється припартійних молодіжних організацій. Загальна оцінка молодіжного руху на сучасному етапі свідчить про домінування пасивних політичних настроїв. За даними Держкоммолодьспорттуризму в Україні в 2000 р. діяло понад 3 тис. місцевих молодіжних об'єднань, причому більша їх концентрація у західних областях. За оцінками експертів молодіжний рух охоплює приблизно 5-7% молоді країни. Разом з тим, зростає усвідомлення молодими людьми неефективності суспільної системи, робить прогнозованим неминуче повернення молоді до активних форм суспільного протесту (березнева 2000 р. насильницька акція молодих радикалів з „Самостійної України” та масові молодіжні акції на їх підтримку тощо).

З другої половини 1990-х рр. громадська, електоральна активність молоді зростає: якщо в президентських виборах 1994 р. взяли участь лише 25% молодих людей, які мали право голосу, то в парламентських виборах 2002 р. - уже близько 60%. З 1998-го по 2003 р. більше ніж удвічі зросла кількість зареєстрованих всеукраїнських громадських і втричі - місцевих молодіжних і дитячих організацій, значна частина з яких займається проблемами виховання дітей та молоді на традиціях і звичаях українського народу.

Розширюється підтримка організованого молодіжного руху з боку державних органів. 2002 р. з Державного бюджету було виділено 10 млн. грн., які були спрямовані на виконання загальнодержавних програм стосовно

дітей та молоді, з місцевих бюджетів була надана фінансова допомога на здійснення понад 270 програм і заходів молодіжних організацій.

Громадські об'єднання разом з політичними партіями відіграють значну роль у процесі формування політичної волі громадян. Вони впливають на прийняття політичних рішень, або самі усувають недоліки суспільного життя. Громадські організації відрізняються від політичних партій своєю внутрішньою структурою та кінцевою метою. Вони є прихильниками принципів демократії мас і будуються за цими принципами. Окремі громадські ініціативи переростають в локальні або міжнародні масові рухи, які через певний час затухають, вважаючи, що виконали своє завдання або не знайшли підтримки мас.

Запитання для самоконтролю

1. Чим відрізняються громадські організації від політичних партій?
2. Які функції у суспільстві виконують громадські організації?
3. Чим відрізняються громадські організації від рухів?
4. Які етапи проходять у своєму існуванні рухи і за якими принципами будуються?
5. Що таке „групи тиску”?
6. Дайте визначення молодіжній організації.
7. Які етапи у своєму розвитку пройшов молодіжний рух України?
8. Чим характеризується молодіжний рух на сучасному етапі?

Література:

1. Виховання національне свідомого, патріотично зорієнтованого молодого покоління, створення умов для його розвитку як чинник чабезпечення національних інтересів України: аналітично-інформаційні матеріали. - К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. - 191 с.
2. Гіденс Е. Соціологія. _ К.: Основи, 1999. – 726 с.
3. Головенько В., Корнієвський О. Український молодіжний рух: Історія та сьогодення. – К.: Наукова думка, 1994. – 111 с.
4. Громадянське суспільство. – К., 2001. – 28 с.
5. Корнієвський О., Якушик В. Молодіжний рух та політичні об'єднання в сучасній Україні / За ред. М.Ф.Головатого. – К: Київське братство, 1997. – 132 с.
6. Кульчицький С.В. Курс політичної історії України ХХ ст./ Національний у-т “Києво-Могилянська академія”, Ін-т історії України НАНУ. – К., 2000. – 50 с.
7. Молодіжний рух в Україні: Довідник. Ч.1. – К.: АТ “Вид-во Столиця”, 1998. – 252 с.
8. Молодь третього тисячоліття: гуманітарні проблеми та шляхи їх розв'язання: Зб. Наукових ст. в 3-х т. – Одеса: ИСЦ, 2000. – Т. 1. – 428 с.
9. Національна безпека і оборона. - №12. – 2001.

10. Основи політичної науки: Курс лекцій за ред. Б.Кухти. Ч.2: Політичні процеси, системи та інститути / Кухта Б., А.Романюк, Л.Старенька та ін. – Львів: Кальварія, 1997. – 336 с.
11. Партии и движения в Западной и Восточной Европе: теория и практика: Проблемно-тематический сборник/ В.П.Любин (отв. ред.); РАН. И-т науч. Информ. По общественным наукам. – М., 1997. – 197 с.
12. Політологія у схемах, таблицях, визначеннях: навч. посібник для студентів вузів / І.С.Дзюбка та ін. – К.: Вид-во Європейського у-ту, 2001. – 178 с.
13. Складові демократії. – К.: Либідь, 1993. – 160 с.
14. Сучасний молодіжний рух в Україні: Довідник. – К.: АТ “Вид-во Столиця”, 1997. – 216 с.
15. Шляхи формування громадянського суспільства в Україні. Забезпечення права людини на свободу слова та інформацію: Науковий збірник. – Х.: УАДУ ХФ, 2001. – 168 с.